

ד"ר רפאל שנלר

"והרוצה לטעות – יטעה" על פירושו של רמב"ן ל"נעשה אדם"

**"אמר רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: בשעה
שמושה היה כותב את התורה, היה כותב מעשה כל יום
ויום, וכיון שהגיע לפסוק זה 'נעשה אדם', אמר לפני
רבונו של עולם: מה אתה נותן פתחון פה למינים? אמר
לו: כתוב! והרוצה לטעות – יטעה".¹**

דברים אלו בפי ה' אינם משמשים, לכאורה, מענה לתמיהתו של משה, ואולי אף
מגבירים אותה. ואכן היעדר תשובה חד־משמעית פתח פתח רחב של פרשנות. כדי
לקיים את העיקר האמוני הבסיסי של "ה' אחד ושמו אחד", בצד לשון הרבים אשר
לפועל "נעשה".

השאלה הבסיסית היא: במי נמלך?² למי פנה הקב"ה, כביכול, כ"שותף" מבוקש
לעשייה? מעבר לכך מעורר פסוק זה קשיים לשוניים ותוכניים, הן בו עצמו והן
בהקשר לפסוקים אחרים הדנים בבריאתו של האדם.

נעמוד תחילה על קשיים אלו ונצביע על כיווני הבנת המלה "נעשה" מתוך הפרשנות
המקובלת, הנלמדת בדרך כלל בבתי המדרשות ובאולפנות, ובעיקר בתחומי
המשמעות הלשונית או בקביעת המושא של "נעשה" בפמליה של מעלה. לעומתם נציג
בהרחבה את הגישה הרואה בארץ, כלומר: בטבע, את יעדה של אמירת הקב"ה.
לדיוננו זה נתרכז בעיקר בפירושו של רמב"ן למקום. אף שפירשו כדעתו לפנינו ואחריו,
היה הוא הראשון שלא העמיד פירוש זה כאחת הגישות האפשריות להבנת הפסוק
מבין גישות אחרות, בדומה לפרשנים רבים אחרים, אלא תבע לראות בו פירוש
לגיטימי בלבד, העומד מעל כל פירוש אחר, כאשר פירושו זה נגזר מהשקפתו
הבסיסית על סדרי הבריאה מראשיתה.

1. בראשית רבה פ"ח.

2. שם.

נסינונו בהוראת סוגיה זו בהקשרים שונים, שנתמך בסקרים לאורך שנים, חשף מידה רבה ומפתיעה של היעדר יידע על קיומה של גישה פרשנית זאת, או לפחות חוסר עיון מעמיק בו, על משמעותה לימינו; וזאת, למרות זמינותה הרבה בין המקורות הפרשניים המקובלים עלינו לאורך דורות רבים, וברציפות: מרי יוסף קמחי, במאה הייב למניס, ועד לימי ר' ד"צ הופמן, במאה הייט"ל.

בהמשך נעייין בסימני הפולמוס סביב גישתו ה"חדשנית" בפירוש הפסוק, כפי שהוא ניכר מדברי רמב"ן עצמו, וממעמדה של גישה זאת בפרשנות המקרא לדורותיה.

לסיום נעלה שיקולים אמוניים, חינוכיים ופסיכודידקטיים במשמעו של פירוש זה לחינוך הדתי, ולתרומתו לכושר ההתמודדות ושלמות הפנימית-האמונית של הצעיר הדתי בחברה המודרנית.

א. פסוק זה אומר "פרשני"

"ויאמר ה' נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א', כו). מילות "נעשה אדם" מעלות פנים שונות של שאלות ותמיהות, וכלשון בעל "מעם לועזי"³: "פסוק זה יש לבאר היטב, כי בלשונו אפשר הרבה לטעות". ואכן, עד כה לשון אמירתו של הקב"ה במעשי בראשית לגבי האור, הרקיע והמאורות – מן הדומם – הייתה "והי", ובביצוע הפקודה נאמר: "ויהי". דרך שונה של אמירה היא פקודת ה' לצומח ולחי שבטבע. לצומח – "תדשא הארץ..."; לדגים ולעופות – "ישרצו המים...". ולחיות היבשה שוב: "תוצא הארץ...". לעומת כל אלה אין לאמירת "נעשה" כל מושא, אין בה פקודה, אלא פניה מאת ה'; ואין אנו יודעים, למי פנה!

הקושי הקוגניטיבי שבנעלם זה הינו בגדר **שאלה**, המועלית בשל **העדר** ידיעה או הבנה. לעומתו, מעורר השימוש בפועל "עשה" לגבי הצבת האדם במעשי בראשית תמיהה בשל **ניגודים** בידע המסופק לנו; שהרי כבר בפסוק הסמוך לו נאמר: "ויברא ה' את האדם בצלמו, ובפרק שלאחריו⁴: "ויצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה". וכבר קבע המלבי"ם בראשית דבריו שם, ש"מבואר אצלנו תמיד, ש**בריאה** מורה על הוצאת יש מאין; ו**יצירה** מורה על הצורה המתדבקת (בלשונונו: מתן צורה לחומר קיים לקראת שימוש), ו**עשייה** מורה על גמר דבר"⁵; או לפי רמב"ן – "לשון עשייה בכל מקום – תיקון הדבר על מתכונתו"⁶.

3. ר' יוסף קמחי (1105-1170); רד"ק (1160-1235); רמב"ן (1194-1270); בחי בן אשר (מאה י"ג); רלב"ג (1288-1344); רבנו נסים (1315-1375); אברבנאל (1438-1508); ר' אפרים בן אהרן לונטיץ, בעל "כלי יקר" (1545-1619); ר' יעקב כולי, בעל "מעם לועזי" (?-1690); מלבי"ם (1809-1879); ר' ד"צ הופמן (1843-1821) ואולי נוספים.
4. "מעם לועזי" בראשית, נעשה אדם.
5. פסוק ז.
6. מלבי"ם לפס' כו.
7. רמב"ן בראשית פרק א', ז.

אולם, בעוד אלו הם קשיים בתחום הלשוני והתוכני, הרי נטיית הפועל בלשון "נעשה" מעלה שאלה אמוניות עמוקה: לעומת ייחודו של הקב"ה בעולמו שהוא יסוד לכל אמונתנו: "ה' אחד ושמו אחד", מוצב "נעשה", המורה על שותפות. הא כיצד? וכפי ששאלנו כבר לעיל: האם הבורא זקוק, כביכול, לשותף בעשייה? הרי יש בכך פתרון פה למינים; ובלשון בעל "מעם לועז": "והאפיקורסים, הטוענים כי יש שתי אלוהויות, כאילו, מוצאים בפסוק זה סמך"; או בתיאורו הציורי של דברי משה רבינו ע"ה: "רבונו של עולם, איני מבין זאת, אחרי שכבר אמרת: 'ויעש ה' את הרקיע' (=בלשון יחיד) כדי שלא יטעו שיש אלוהויות הרבה, למה תכתוב 'נעשה אדם' שיבואו לטעות, שיש שתי אלוהויות"?⁸.

חשש זה הביא את הזקנים, שתרגמו את התורה לפני המלך תלמי, לשנות ובמקום "נעשה" כתבו "אעשה" אדם. אולם שינוי זה נכתב עבור תלמי, "אבל בני ישראל, שהם בעלי נפש המאמינים כי ה' אחד ושמו אחד, אינם מתפעלים מדבריהם; שהרי אנו רואים, ששוברו בצדו: שכן על ידו – בפסוק שלאחריו – נאמר: 'ויברא ה' את האדם', וזה מוכיח בבירור, שה' הוא היחיד". (שם).

אלא, אף כאשר האמונה והבטחון בייחודו של ה' בלבנו, מביא אותנו מכלול השאלות והקושיות במבוכה; ודווקא לגבי עשייתו של האדם ובריאתו בצלם ה', אשר עבורו נברא העולם, ניתנה תורה משמים כדי שמשנה יקבלה על הר סיני להפצתה בעולמו של הקב"ה!

ומכאן ריבוי דברי הפרשנות ליישובו של מימד זה או אחר של היעדר הבנה או תמיהה⁹. ונציין להלן את הכיוונים העיקריים המשתקפים בהם:

א. הכיוון הלשוני:

1. "נעשה" – כביטוי רב-משמעי של דיבור עצמי¹¹.
2. דיבור אל עצמי¹².
3. דיבור של יחיד על עצמו אל רבים שלפניו¹³.
4. לשון של שררה¹⁴; של חשיבות¹⁵; שכן מנהג המלכים לדבר¹⁶.
5. לשון עבר: "מה אתם מתדיינים, שכבר נעשה האדם"¹⁷.

8. "מעם לועז" – ועיין שם.

9. מגילה ט, ע"א.

10. ריכוזם של כיוונים ומקורות רבים ניתן למצוא בבראשית רבה פ"ח: "מעם לועז"; ובפירושו של ר' ד"צ הופמן.

11. ב"ר.

12. שם.

13. שד"ל על פי רד"צ הופמן.

14. "כלי יקר".

15. רבינו בחיי.

16. רס"ג.

17. ב"ר.

ב. הכיוון התחבירי – קביעת המושא:

1. בעצמו ובמעשיו: במעשה יום-יום נמלך; בלבו נמלך¹⁸.
2. במלאכים ובמלאכת שמים: לשמח את המלאכים ולכבדם: "אין הקב"ה עושה דבר עד שנמלך בפמליא של מעלה"¹⁹.
3. "להוריד גאותם של המלאכים, להבינם כי אינם יכולים לעשות דבר מכח עצמם"²⁰.

ג. הכיוון המוסרי-חינוכי:

1. ללמד מענותותו של הקב"ה על חשיבותה של מידת ענותנותם של בני האדם: ש"לעולם יוועץ אף גדול באחר, בקטן ממנו"²¹.

ולאחר כל זאת – בעקבות היצע רב-כיווני של פירושים לצורת הריבוי של "נעשה", הרי עדיין לשון זאת היא "פתח" לטעות; וחוזרת השאלה היסודית, מה ראה הקב"ה, כביכול, להעמיד את יראיו בניסיון!!
נדמה, שהפירוש החינוכי-המוסרי הנ"ל על דרך הענותנות משמש לשני מסרים: האחד – ללמד אותנו את מעלתם ודרגתם הגבוהה של דרך ארץ ומידת הענווה בין אדם לחברו; אך מעבר לכך הוא מספק תשובה בעלת משקל חינוכי רב ביותר כפי שמשמע מדברי רש"י למקום:

"לענותותו של הקב"ה: אדם – צדמות המלאכים, ויקנאו בו. לפיכך נמלך זהם 'נעשה אדם', אף על פי שלא סייעוהו צלירתו ויש מקום לאפיקורס לרדות, לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ ומידת ענוה, שהוא הגדול, נמלך ונטול רשות מן הקטן; ואם היה כותב 'נעשה', לא למדנו, שהוא דיבר עם בית דינו, אלא עם עצמו; ומשום המינים כתב צדו: 'ויצרא ה' את האדם', ולא כתב ויצראו"²².

ללמדנו, שאפילו אפשרות קלה לטעות מתוך פירוש זה או אחר, הנושא עמו מסר חינוכי, מוסרי או התנהגותי בכיוון המינות, אינה מצדיקה את היעלמותו. אין התורה מוותרת על דפוסים של הצגת ערכים מרכזיים, אפילו שיטעה בהם מאן דהו, הרוצה למצוא בדברים סמך לדעות זרות; כדברי "הזהר החדש"²³ על תשובתו של רבי שמעון בר יוחאי לכמה חכמים שבאו לבקרו וביקשו ממנו לבאר פסוק זה, כדי לסתום פיות אפיקורסים, על פי הפסוק בישעיהו²⁴: "החרשים שימעו והעורים הביטו לראות": העורים – אינם רואים ואינם מבינים את דברי התורה הקדושה; וכשיש להם דרך ישרה לפניהם הם בוחרים בדרכים עקלקלות... ואינם יכולים להבין את אמיתות התורה הקדושה".

18. שם.

19. רש"י.

20. סנהדרין לח, ע"ב; ב"ר.

21. רש"י; "מעם לועז".

22. שם.

23. מובא ב"מעם לועז".

24. ישעיהו מ"ב, יח.

ראינו, שמיגוון הפירושים מעבר לתחום הלשוני הם בכיוון השיח של ה' כביכול, עם דרי-מעלה; לצורך עצמם ואף למתן דוגמא לבני האדם. אך בכל אלו אין זכר ללקיחת חלק, באופן פעיל וישיר, מצד המלאכים, בעשיית האדם. לעומת כל אלו רואה רמב"ן וסיעתו במילת "נעשה" קריאה ישירה, לפי פשוטה, לשותפות מלאה ומוגדרת, וקריאתו זאת אינה לדרי מעלה, אלא לדומם, ליסודות הדוממים שבעולם שברא. להלן נדון בהרחבה בתוכנו של פירוש זה ובמשמעותו, גם לדורנו.

ב. דרכו של רמב"ן ושאלתו של משה

נפתח בהצגת תמצית פירושו של "נעשה" כעשייה משותפת של הקב"ה והטבע שנברא על ידו:

"...נעשה, כלומר: אני והארץ הנזכרת נעשה אדם: שתוציא הארץ את הגוף מיסודיה, כאשר עשתה בבהמה ובחיה, כדכתיב: 'וייצר ה' אלוקים את האדם עפר מן האדמה', ויתן הוא יתברך הרוח מפי עליון, כדכתיב: 'ויפח באפיו נשמת חיים', ואמר: 'בצלמנו כדמותנו', כי ידמה לשניהם: במתכונת הגוף לארץ אשר לוקח ממנה, וידמה ברוח לעליונים, שאינה גוף ולא תמות; ואמר בכתוב השני 'בצלם אלוקים ברא אותנו' לספר הפלא (=יוצא הדופן, המיוחד) אשר נפלא בו משאר הנבראים".

לגופו של פירוש "מהפכני" זה מקדים רמב"ן עקרון יסוד:

"מפני שכבר הראית לדעת (בפירושו לפסוק הראשון של התורה) כי האלוקים ברא יש-מאין ביום הראשון לבדו, ואחר כך מן היסודות ההם יצר ועשה; ואשר נתן במים כח השרוץ לשרוץ נפש חיה... והיה המאמר בבהמה 'תוצא הארץ', אמר באדם: 'נעשה'..." (כמובא לעיל).

ומה הם דבריו שם בפירושו ל"בראשית ברא"?

"...ועתה שמע פירוש המקרא על פשוטו נכון וברור: הקב"ה ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת. ואין אצלנו בלשון הקודש בהוצאת יש מאין אלא לשון 'בריאה'. ואין כל הנעשה תחת השמש או למעלה הווה מן האין, התחלה ראשונה. אבל הוציא מן האפס הגמור והמוחלט יסוד דק מאד אין בו ממש, אבל הוא כוח ממציא, מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכוח אל הפועל... ואחר... לא ברא דבר, אלא יצר ועשה, כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותקן אותם²⁵."

עקרון זה כבר הובא בפירוש רש"י:

"ויאמר ה' תולא הארץ נפש חיה למינה... הוא שפרשתי, שהכל נברא ביום הראשון ולא הולדו אלא להוילאם... מיום הראשון נבראו... וכן כל מולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו"²⁶.
ובהקשר זה מגדיר רש"י גם את "עשייתה" של חית הארץ בידי ה':
"ויעש ה' אלה חית הארץ... מקנס צלציונס וצמקומס"²⁷.

לעקרון זה, עליו מבסס רמב"ן את פירושו, משמעות הגותית-אמונית לגבי בריאת העולם כולו: מדבריו משמע, ש"בריאה" עדיין איננה הופעת יצירה מוחשית הנראית לעין, אלא המחשבה והפוטנציאל להופעתה בצורה גשמית על ידי הוצאתה לפועל: לגבי הדומם, הצומח והחי, כפי שהדגמנו לעיל. ואת העקרון הזה מקיים רמב"ן גם לגבי האדם: שתוציא הארץ הגוף מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובחיה; ועתה, לאחר ביצוע הפקודה לגבי הגוף, נוסף החידוש הגדול; שוב בריאה "יש מאין"; זו של האדם, בייחודו הנפשי והרוחני, כנזר הבריאה כולה, בצלמו וכדמותו של הבורא. ואכן מדגיש כאן רמב"ן דווקא את יסוד ה"שותפות": אני והארץ. לא נמלך בה, אלא הודיע, שכך יהיה. "חלוקת התפקידים", כביכול, בין יצירה לבריאה מודגשת ביותר בדברי רבנו נסים, כפי שמובא ע"י האברבנאל: "שברא את האדם בצלמו, שהוא נשמתו השכלית, אבל לא בראו בבנין גופו וגשמו – כי זה היה מפועל הארץ"²⁸.

יש לשים לב, שרמב"ן אינו מבקש להוסיף פירוש על הקיימים, כפי שמעידה פתיחת דבריו: "והפשט הנכון הוא...". ועוד נעסוק להלן בהיבט זה של פירושו. ועתה נשאל: האם שיטתו של רמב"ן מספקת תשובה לשאלת משה רבנו? ואכן, דווקא היא משמשת הסבר בפי רשב"י, כאשר באו לפניו חכמים וביקשו ביאור לפסוקנו לסתום את פיות האפיקורסים²⁹:

"כי בשעה שברא את העולם, קודם כל ברא את שלושת האומנים: הרקיע, הארץ והמים, ונתן להם פקודה וכוח לעשות העולם, כל אחד לפי דרכו, כל אחד לפי יומו... וביום הששי אמר להם: דעו, כי ביום הזה אני רוצה יצור חשוב, והוא האדם. ואף אחד מכם אינו מסוגל שייברא על ידו, כפי שנבראו כל הדברים. לכן אתם צריכים להתכנס יחד, ואני עמכם, ועל ידכם ועל ידי ייברא האדם: אתם הגוף... ואני אתן לו את הנשמה הקדושה והקיימת"²⁹.

בדרך זאת מציע לנו רמב"ן תיאור שלם ומקיף לגבי היווצרות האדם, המשתקף הן ממילת הפעולה "עשה" עצמה, והן בנטייתה בלשון רבים. במסגרת הגותית הבנויה על

26. פס' כד.

27. פס' כה.

28. פס' כז.

29. "זוהר חדש" על פי "מעם לועז"; ראוי לשים לב לשימוש בדמוי של "אומנים", שהם הבקאים והעושים במלאכת יצירה עבור אחרים!

יסודות סדרי בריאת העולם מראשיתו. ובכך רמב"ן אינו צריך לחשוש כלל מפני שאלתו של משה רבנו לגבי סמך אפשרי מפסוק זה לקיומן של שתי רשויות בעולם: שהרי הוא מראה שותפות זאת בתוך מסגרתה של רשות אחת ויחידה, השולטת בעולם ובכל הכוחות והיצורים שבו, ובכך, תשובתו: "בדרך הישרה ואמיתות התורה הקדושה".

ג. מקומו ומעמדו של פירוש רמב"ן בפרשנות לדורותיה

ראינו לעיל, שהפולמוס הראשון סביב לשון "נעשה" מיוחס כבר למשה רבנו בשעת כתיבתה בתורה על פי ה': "אתמהה!" וטעונו של מתן פתחון פה למינים. בתשובתו של הקב"ה: "והרוצה לטעות – יטעה" טמון הרעיון, ש"טעות" כעין זאת היא איננה תוצאה של לשון הפסוקים, אלא של אדם, שאינו רוצה לקבל את ייחודיותו של הקב"ה כעקרון אמונה, וימצא בלשון זאת אסמכתא לדעתו: כהמשך דברי בעל "מעם לועז": "...אבל בני ישראל, שהם בעלי נפש, מאמינים כי ה' אחד ושמו אחד, ואינם מתפעלים מדבריהם".

על פי האמור בפרק הקודם נראה לומר, שמטרת רמב"ן באימוץ פירושו של ר' יוסף קמחי כבלבדי, הרי הוא להוביל את הקורא בדברי תורה להכרה בשותפות מעשים בין הטבע שנברא ע"י הקב"ה עצמו, תוך הדגשת תלות מעשה הטבע באמירתו של הקב"ה ובצוויו, ובכך יסיר ממנו את העלאת המחשבה במציאותן של רשויות נוספות, כפי שהיה נפוץ באמונות ותפיסות עולם שונות.

כבר עמדנו לעיל על בטחונו של רמב"ן בתוקף פירושו למילת "נעשה", מתוך לשון "הפשט הנכון" בפתח דבריו. ניתן להעלות על הדעת, שאין מונח זה משמש בדפוס הלשוני – כפי שהוא מקובל בימינו – כ"אמיתי", מול "שגוי" בלבד, אלא במיוחד במוכן של "מבוסס", "חזק וקיים" כפי שמצוי לרוב בפסוקי התנ"ך. אך הרמב"ן לא הסתפק בקביעתו זאת, ונתן שני חיזוקים נוספים לבטחונו ב"ניכונות" פירושו החדשני וללגיטימיות שלו: האחד – הודעתו, ש"זה הפשט מצאתיו לר' יוסף קמחי", שחי כ-100 שנה לפניו; לומר: הנה – כבר נאמרו הדברים בדורות הקודמים. אך לא רק ב"זכות קודמים". יש לקבלם, ולא רק כאחד הפירושים המגוונים לפסוק זה; כל עצמת בטחונו בצדקת פירושו הרי הוא מנוסח בסיום הצגתו: "והוא הנכון מכל אשר חשבו בו", אשר שולל את תקפם של כל יתר הפירושים שהוצעו לנושא.

איננו יכולים לרדת לנימוקיו ולטיעונו סביב הכרעה זאת, אך ניתן להציע שנראה את כוחו ועדיפותו של פירוש זה בהצגת אמירתו של הקב"ה בעשיית האדם במסגרת הגותית-אמונית לבריאת העולם, כפי שהוצג על ידי רמב"ן, בעקבות רש"י ומקורותיו; ואלה הוא מכוון את פירושו ל"נעשה". ופירוש זה אינו אלא חלק ודוגמא ממערכת זאת: מהגות בסיסית אל המעשה הפרשני.

מה ראה רמב"ן צורך להדגיש את מרכזיות פירושו לעומת האחרים, אותם כלל אינו מזכיר? ריבוי ביטוייו לחיזוק פירושו מעלה אפשרות של "יתחושת" רמב"ן,

שהפקעת השותפות עם "דרי מעלה" על פי הפרשנות המקובלת, תוך נטישת הפרשנות הלשונית הרחבה, אינו לרוח פרשני התורה ולומדיה – בדורו ובאלה שיבואו; ובמיוחד תוך העברתה ליסודות הטבע, שהרחיבה את הסיכון של מחשבת "שתי הרשויות" – בשמים ובארץ! אף ייתכן, שאולי נרתעו מן המחשבה, שגופו של האדם, נושא צלם ה', נוצר באמצעות שליחיו של הקב"ה ככל בעלי החיים שלפניו, ולא בנפרד מאלו, ישירות ע"י הבורא עצמו.

הצגנו עד כה את קשת הפרשנות המקראית בשלושה מימדים: המימד **הלשוני-הדקדוקי**; של השימוש בלשון רבים; המימד **התחבירי** בהצעת יעדים שונים לאמירה זאת בפמליא של מעלה, ובמימד **ההגותי** של רמב"ן של שותפות מעשית ופעילה בין ה' לבין גורמי הטבע, אשר מציע, לכאורה, תשובה מלאה ורבת משמעות על שאלתו של משה רבנו.

מתוך כך מתעוררת תמיהה במימד **החינוכי-המעשי**: שיטת רמב"ן וסיעתו הייתה בוודאי ידועה לפרשני הדורות האחרונים, שכן כבר ראינו, שהיא הועלתה בפרשנות המקרא ברציפות במשך קרוב לאלף שנה; אם כבלבדית, אם כמרכזית, או כאחת מן הגישות הפרשניות שלצדה. ומאידך, לא מעטים המפרשים שלא הזכירוה כלל והתרכזו בכיוון השיח עם דרי מעלה. מה ראו מפרשים כה רבים – בעבר, ובמיוחד מלמדי תורה בתקופתנו, להתעלם מפירוש זה, המדבר אל לב האדם בימינו ומשיב למעשה ובהיקף אמוני לקושייתו של משה רבנו, ומחזיקים בעיקר בפירושים שכיוונם בדרי מעלה?

ד. דור ודור ופרשנותו

לאור השאלות שהועלו על ידינו לגבי הבחירה בין דרכי פרשנות שונות לגבי מילת "נעשה" נדון בסיום דברינו במשמעות החינוכית-האקטואלית של פירוש רמב"ן למציאות של ימינו.

נקודת המוצא לדיוננו, שהתורה נכתבה עבור המאמינים בה' ובתורתו. יעדה הוא קודם לכל, תוך-קבוצתי. היא ניתנה לעם ישראל במדבר, לעם לבדד ישכון באמונתו גם בעתיד בין הגויים. אולם זאת מעמידה את הצעיר המאמין בפני שאלות אמוניות-השקפתיות הזורמות אליו מן המציאות הקרובה והרחוקה. אם בעבר הייתה אפשרות כלשהי להיות "מבודד" מהלכי הרוחות והאמונות של הגויים, הרי במציאות של חברה פלורליסטית רב-גוונית, קיומה של תקשורת המונים, אינטרנט, מחשבים, ספרות, עתונות ומפגשים בין-קבוצתיים, עלינו לחפש דרכים לפיתוח כלים לחיזוק האמונה והבטחון בדבר ה', עם הפנים אל המציאות הסביבתית.

ראוי לראות את פרשנות המקרא כאחד הכלים המרכזיים לעצב את דרכנו בהבנת התורה ובמשמעות דבריה לחינו. מתוך כך כותבים הפרשנים עבור בני דורם, דור דור עם שפתו ופרשנותו; ובמידה רבה על פי צורך השעה במציאות המשתנה שבסביבתם ובזמנם.

מתוך כך חייבים היום המורה והלומד העומדים מול שפע הפירושים המצויים בידינו לקבוע, עבור מי ולקראת מה הם מבקשים פירוש. אין יוצאים ידי חובה בחיפוש אחר פירוש המספק הבנה קלה של הפסוק, או הגורם להנאה אינטלקטואלית, אלא בעיקר אחר זה המציע תוספת – או חיזוק – נדבך הגותי-אמוני או התנהגותי לאישיותו הצומחת של התלמיד, לפי יכולתו, צרכיו ומציאות חייו; וזאת על פי ההיבט החינוכי וההשקפתי אותו מבקש המורה להנחיל לתלמידו.

בדורות קודמים עמדה במרכז הפולמוס שאלת ייחודו של הקב"ה בעולמו, מול אמונה בריבוי רשויות. ולכך כיוונו הפרשנים בדורות ההם, ובהתאם לכך פירשו מה שפירשו. ואף משה רבינו חרד את חרדתו על תפיסת "נעשה" כרמז וסמך לרשויות חלוקות. כיוונם הפרשני בא ללמד על התמודדות עם האקטואליה של העבר; והיא אשר חייבת להנחות גם אותנו.

בדורנו תופסת פרשת הבריאה שבתורה וייחודו של האדם מקום מפגש בין יסודות האמונה ושלטון הבורא לבין המדע המודרני העוסק בחקר היקום, יצירתו, חוקיו ודרכי התפתחותו. דורנו הוא גם דור המדע והיידע הפתוח. השיטות והתיאוריות המדעיות הידועות והמקובלות מגיעות בימינו בכלי התקשורת הכתובה והאלקטרונית לידי הציבור הרחב של חניכינו; ולא רק לעוסקים בלימודי הטבע.

רמב"ן פרץ דרך חדשה לשאלת השותפות. לדעתו, לימודה של פרשנותו מן העבר הרחוק הייתה טובה לא לשעתה בלבד, אלא משמשת להתוודות דרך בהווה, כיסוד לדיוקים של חיי תורה ואמונה עם לימודי הטבע והמדע ולהלכי רוח שבמודרנה. שכן, בתחום ההגותי-אמוני עומדת בימינו לא שאלת "שתי הרשויות", אלא התיאוריה המדעית-הפילוסופית של העדר רשות מעבר לטבע עצמו, אשר ראשיתו לוטה עדיין בערפל של השערות יסוד שלא ניתן להוכיחן; וגם לשלבי-המעבר בין אבטיפוס אחד למשנהו – או ל"קפיצות" מאחד לשני – טרם נמצאו הסברים מדעיים מבוססים³⁰. המשך קיומו והתפתחותו מבוסס, לפי תיאוריה זאת על כוחות פנימיים של הטבע עצמו, שהם בלתי תלויים בשום גורם חוץ טבעי (שלדעת הוגי המדע לא קיים כלל). לדידם – יש חוקים עצמאיים לטבע – שעל מהותם קיימות דיעות שונות – אך אין אדון, אין מכוון אין כתובת כלל לבן-האדם ביחס לטבע; שכן האדם עצמו אינו אלא אחד מיצוריו של זה.

לנוכח מציאות כלל-חברתית של אמונה בתיאוריות מדעיות-פילוסופיות אלו על העולם, הטבע והאדם, אנו חייבים לעצב את דרכם האמונית של תלמידינו ושלנו.

מהו המסר הבסיסי של רמב"ן בעידן החברה המדענית? אכן, יש דירוג בשלבי הופעת הצומח וחיות המים, האוויר והיבשה, ואף בהופעת האדם. אלו העובדות המשותפות לתורה ולעבודה. ולא בכך, לפי רמב"ן וסיעתו, השוני בין הכתובים

30. רש"י.

31. ראה: נ' אביעזר: "המהפכה בהבנת האבולוציה: תפקיד ההשגחה העליונה", בד"ד (בכל דרכי דעה) אונ' בראילן תשנ"ו (3); ל' ספטר: "אבולוציה, אקראיות והשקפה", בד"ד תשנ"ז (4).

למצא המדע. וכן גם הפן העובדתי של הופעת היצורים והשתכללותם במשך עידנים ממושכים.³² גם בקביעת ממדי הזמנים אין הסתירה הכרחית.³³ התהום פעורה בין ייחוס עצמיות ועצמאות לטבע על חוקיו, מהלכיו ותהליכיו, לבין האמונה של בריאת יש מאין, זאת הבעיה האמונית היסודית. "אני מאמין באמונה שלמה, שהבורא יתברך שמו הוא בורא ומנהיג לכל הברואים, והוא לבדו עשה, עושה ויעשה לכל המעשים"³⁴ לומר "יש אדון לבירה".

עם כל זאת תעלה השאלה, אם אמנם נכון הוא להציג בפני תלמידיו את המערכת של בריאת העולם והאדם תוך שילוב תורה ומדע, בעידן החברה המדעית שבימינו. האין לחשוש מפני שאלתו של משה רבנו, בניסוחה לחברה המודרנית?

נראה, כי התשובה, למעשה, חייבת להנתן לחיוב; שהרי כך למדנו לעיל מן המקורות לגבי הסיכון בשימוש לשון רבים במילת "נעשה": סיכון זה אין בו כדי למנוע פרסום חשיבותה וערכה של הענותנות ודרך ארץ לבני אדם באמצעות הפירוש, שהי' נמלך במלאכים לקראת בריאתו של האדם.³⁵ החשש קיים. מה יצדיק את קבלת הסיכון? ואולי כאן מקופלת השאלה הבסיסית בחינוך הדתי שבימינו: האם להסגר ולמנוע הכרתן של דעות זרות, או להתמודד עם קיומן, במידה ויש בידנו הכלים לכך? ואכן, כנגד הסיכון קיים גם סיכוי לרווח אמוני גדול:

"הקב"ה כתב בתורה כמה דברים שרק מחוסרי השכל יכולים לטעות בו ולהגרר אחרי דעות האפיקורסים. והטעם שכתבו (את הלשון המטעה) — כדי ליתן שכר טוב בעולם הבא לבני ישראל שראו דברים אלו וכבשו יצרם הרע והשתדלו ליישבם באופן ראוי"³⁶.

ואמנם, זו משימת ההוראה בחינוך הדתי. זהו מבחן של הצלחת החינוך, ועל כגון זה נאמר: למד; והרוצה לטעות — יטעה!³⁷

32. על כך ראוי לעיין בדברי "העמק דבר" לבראשית א', יא. והכרעתו שם.
33. ראה: ר' שנלר: לקט מקורות וגישות לנושא "אמונה ומדע" ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן מהדורה ז' תשנ"ז.
34. ראשון עיקרי האמונה המיוחדים לרמב"ם.
35. יושם לב, שמדובר כאן "לא כלפי שמיא", בין אדם למקום, אלא בעניין מידות בין אדם לחבירו.
36. "מעם לועז" ע"פ מבקש ה'.
37. הערת סיום — מן הניסיון בשדה: במשך שנים רבות של הוראת הנושא במסגרות שונות, הוצגו — על ידי ועל ידי אחרים — מלבד גישת רמב"ן וסיעתו, גם שתי גישות נוספות, בהיקף דומה ובאובייקטיביות מבוקרת: זו השוללת את ודאיותם של היגדי המדע, וזו השוללת קישור כל שהוא בין דברי תורה למציאות הריאלית או למדע. מצאנו, שרק מיעוטם של תלמידי החינוך העלייסודי הדתי, וסטודנטים דתיים, "קיבלו" שתי גישות אלה כמספקות. לממצאים והסברים אפשריים ראה: ר' שנלר: הצעיר הדתי מול שאלות מדע ואמונה, אוניברסיטת בר-אילן תשל"ד; הנ"ל: היבטים פסיכולוגיים ופדגוגיים בהתמודדות עם שאלות אמונה ומדע, דרכים לאמונה ביהדות, המח' לתרבות תורנית, ירושלים תשמ"א, ועדכון ממצאים:

R. Schneller, The Science-Religion Problem: Attitudes of Religious Israeli Youth, Youth, Youth and Society, Vol 13/3, 1982.